

Mérleg és eszmecsere Márairól

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2013, 272 l.

Czetter Ibolya, a Márai-kutatás jelentős alakja vállalkozott a kötet összeállítására, arra törekedve, hogy egyszersmind Lőrinczy Hubának, az író életműve egyik legalaposabb ismerőjének is emléket állítson. Márairól eszmét cserélni mindenkor fontos és hálás vállalkozás, ám a legismertebb, világszerte becsült író életműve még nem tekinthető befejezettnek. Napjaink meglepetése az *Egy polgár vallomásai* eddig kiadatlan, harmadik része, s már ez is vitatottá teszi, megvonhatjuk-e életműve mérlegét, mely esetleg újabb súlyokkal gyarapodhat. (A róla szóló értékeléseket árnyalják a teljes *Napló* kötetei, melyek közül jónéhány ugyancsak kiadatlan. Másrészt mindig új és új megfigyeléseivel szembesít Fried István, aki tanulmányaiban a műveket világirodalmi kontextusban tárgyalja. Ha már a mérlegből még hiányzó műfajokat említjük, nem feledkezhetünk meg az író cikkeiről sem, amelyekben sokszor fontosnak érzett gondolatait fejtegette a rá jellemző szarkazmussal.) Az eszmecsere érdekességét és időszerűségét viszont aligha lehet vitatni, hiszen a benne résztvevők többsége fiatal, a modern irodalomértésben járatos kutató, s az ő Márai-képük más, mint az elődeiké, azt bizonyítva, hogy az író művészete mit sem veszített vonzásából: sokoldalúsága új és új megközelítési stratégiákat tesz lehetővé.

Először a Márai hagyaték gondozójának, Mészáros Tibornak a *Halotti beszéddel* foglalkozó tanulmányát elemezném. Azért épp ezt, mert az író sokszor emlegeti naplóiban, milyen szívesen írna még verseket, ez a kifejezési forma mintha közelebb állt volna szívéhez, mint prózai és drámai írásai. Ráadásul ez a költeménye jelképesé vált: kifejezte az emigrációt választók (vagy kényszerűségből eltávozók) életérzését, s egyfajta üzenetté vált, amelyek mondandóját Tamási Áron sem cáfolhatta meg (ha egyáltalán a költeményre válaszul írt cikke önszántából született). S ha utóéletéről szólunk, feltétlenül említést érdemel, hogy bárhol hangzott is el, kollektív megrendülést váltott ki, az „ott” és „itt” sorsközösségét sugallva.

Keletkezése magyarázatát keresve figyelünk kell arra a jelenségre, hogy az író – hasonlóan Kosztolányihoz – prózában is megfogalmazta versindító élményét. Így volt ezúttal is: láthatta a hajóra szállók tömegét, kik mindent hátra hagyva az Újvilágba indultak szerencsét próbálni. Ez a látvány lett a költemény indító élménye. Mészáros Tibor feltárja a *Halotti beszéd* pesszimista hangnemének a politika által motivált magyarázatát. A verset átható, lemondó hangnem világjelenség volt. A reménytelenül tájékozódni vágyó személyiség eltévedt „a diktatúrák, világháborúk vagy nagyhatalmak útvesztőiben és játszmáiban”, s bár ezek mellett eltörpülnek tragikus élményei, a belőle kiszakadt segélykiáltás mégis megrendítő. S van a költeménynek a személyes fenyegetettség érzését meghaladó, napjainkban is időszerű mondandója: érezteti, hogy a kisebbségek hogyan oldódnak föl, veszítik el identitásukat a nagyobbak vonzásában (még szerencse hacsak vonzásról és nem erőszakos átnevelésről szólhatunk).

Hogy a *Halotti beszéd* nem csak a nyugati magyar emigrációban, hanem itthon is nagy hullámokat vert, nem csak Tamási Áron alighanem kikényszerített reflexiói bizo-

nyitották, hanem a vers ügyében összeverbuvált irodalmi törvényszék az írószövetség égisze alatt, s születtek egyéb nemzetföltő visszhangjai is, amelyek azért érdemelnek figyelmet, mert pontosan mutatják, hogyan szivárgott be a kötetzetbe és a kritikába – ha ugyan ezek az alkalmi reflexiók versnek és bírálatnak nevezhetők – a politikai nyelvhasználat ma mulatságos, akkor azonban félelemkeltő közhelyei. Napainkban persze derűs olvasmány R. Mária *Válasz Márai Sándornak* című versének öntudatos befejezése: „Jövönket megvédjük, viaskodva a múlttal, / Mert már végre emberek lettünk / Élünk! S élni karunk! / Por és hamu nem vagyunk! / Tiltakozunk!”

Érdekes, gazdag anyagot sorakoztat föl Mészáros Tibor a vers emigrációbeli fogadtatásáról, mely nem csak, sőt elsősorban nem a művel vetett számot, inkább Márai megosztó személyisége motiválta. „Mintha a mű recepciója elsőbben kitzasztás- és nem befogadástörténet lenne – írja találóan Mészáros Tibor –. A válaszok esztétikai minőségét éppen a felsorolt tényezők befolyásolták, a valamilyen előzetes indítatással született reakciók ezért megírtságban, értékgazdagságban legtöbbször alárendelődnek az őket meghatározó célnak.”

„Canudos sokféle van: kicsi és nagy, testi és lelki, egyéni és társadalmi, Canudosba nem is feltétlenül az elhatározás által jut el az ember, hanem Canudos megtörténik velünk.” Czetter Ibolyától való ez a gondolat (*Lelki Canudosok* tanulmánya címe). Elgondolkodtató, hogy a hazai Márai recepcióban egyre gyakrabban bukkan föl az író *Itélet Canudosban* című regénye. Szabó Ádám, akinek a kötetben közölt írása ugyancsak ezzel a művel foglalkozik, kitűnő könyvet is írt róla. Ennek a fokozódó érdeklődésnek abban (is) kereshetjük a magyarázatát, hogy a műben egy „másik” Márai is megnyilatkozik, hiszen a rendből a rendtelenségbe, ösztönök uralta világba lép viszsza, azt bizonyítva, hogy ez a történelem egyes szakaszaiban uralkodóvá válik, a diktatúrák és a függetlenségi harcok korról-korra megismétlődnek. Kinek-kinek a lelkében is léteznek Canudosok. A tanulmány szerzője három regényben (*Válás Budán*, *Eszter hagyatéka*, *A gyertyák csonkig égnek*) követi nyomon a szerelmi szenvedélyből fakadó lázadást, amely más és más környezetben, hősök megjelenítésével összefűzi mindhármát. Az összehasonlító elemzés azért is izgalmas vállalkozás, mert meggyőződése szerint ezek nem az író legjobb regényei, némelyik tételszerű, *A Gyertyák csonkig égnek* pedig inkább bravúros mutatvány, sem mint sorsok beható feltárása. Márai teljes joggal írta *Az igazban*: „(a szerelem valamikor több és más is volt, mint társadalmi adásvételi szerződések egyik válfaja, s más is, mint időtöltés, játék, szórakozás, a bridzsnek és a társasági táncok egyik módozata..., a szerelem teljes kifejezése az életnek, tökéletes átérzése a létezésnek.” Ez a meggyőződése talán még egyértelműbben mutatkozik meg a *Vendéjáték Bolzanóban* lapjain, a különbség talán az, hogy a három regényben a hősök „az idő tisztítótüzeiben megégett emberek, akik számára a megtisztulás, megvilágosodás s a lélek katarzisa egyszersmind.” Pontos megfigyelése a szerzőnek, hogy az említett három regényben is fontos a kérdés, illetve a ráadható válasz: vajon alkalmas-e a kimondott, hogy megértsük egymást, vagy a léleknek mindig megmarad-e olyan rétege, amelyet nem világíthatnak át, hiszen „a szavak általánosítanak, pontatlanok és többértelműek.” Márai hősei ezért vonulnak vissza a hallgatásba, előbb-utóbb azonban lemeztelenedve válaszolniuk kell az élet

legnagyobb kérdésére (e válasz egyik, ha nem a legfontosabb megvalósulása a Márai által sokszor emlegetett magatartás). Tanulmánya végső gondolata szerint a három regényt összefűző koherencia az író más műveiben is érvényesül (ezért utalhattunk a Casanova-regényre), ezt azonban „más olvasatoknak kell bizonyítaniuk”. Szerencsére ezek számára immár akad meggyőző kiindulás: Czetter Ibolya tanulmánya.

A hosszúra nyúlt külföldi tartózkodását követően 1928-ban Magyarországra visszatért író már ismerték és számon tartották, kivált az Újságban megjelent cikkei miatt. Érthető, hogy felfokozott várakozás előzte meg párizsi regénye, az *Idegen emberek* megjelenését. (Juhász Andrea elemzi a művet, finom megfigyelésekkel gazdagítva eddigi recepcióját.) A mű visszatérő helyzetet, állapotot jelenít meg, a bölcsészdoktor főszereplő utazása – hányódása – közben önmagával igyekszik tisztába jönni. Hasonlóan világirodalmi rokonaihoz, akik leleményes Odüsszeuszok, azért kelnek útra, hogy megtalálják a bizonyosságot. Hogy végül tétován kérdezhessék: valóban beteljesedett, amire vágytak? Az *Idegen emberek* is erre a kérdésre keresi a választ, amelyet több okból sem lel meg. Az egyik: műfaja is bizonytalan, alighanem írója sem tisztázta magában, hogy tárja az olvasó elé a vele is megtörtént eseményeket, másrészt nem a legszerencsésebb csillagzat alatt született, magyarán, sem regénynek sem önéletrajznak nem meggyőző, s többek között ennek magyarázatát tárja föl Juhász Andrea. Helyesen látja, a regény voltaképp két regény: az egyik az önmagát kereső fiatalemberé, a másikban a fiatalember szerelmének történetét mondja el az egyes szám első személyű narrátor. A probléma és a sikertelenség magyarázatát keresi a tanulmány írója, s Márai szándékába helyezkedve meggyőző végkövetkeztetésre jut, amikor a fiatalember felismerését idézi, kell „valami kis sziget, mesterség, emberek köre, ahol az ember építeni tud, megerősíti helyzetét a világban.” S ezt a gondolatot Juhász Andrea így egészíti ki saját szavaival: „ez pedig csak ott lehetséges, ahol közös a kultúra, a nyelv, a szokások, azaz számára Magyarországon.” (Aztán Márai kialakított egy szögesen ellentétes magatartásformát is, amelynek lényege nem az egyivásúak közösségében megvalósított küldetés, hanem a személy integritásának megőrzése. Ebben azonban a történelem kényszere volt a kiváltó ok.)

Máraitól kialakított képünket gazdagítja Szávai Jánosnak antik világképéről írt tanulmánya, amelynek fontos előzménye Ritoók Zsigmond *Márai és Homérosz* kapcsolódását megvilágító írása a Holmiban. Az író sztoától való meghihlettsége, Marcus Aurelius hatásáról árulkodó világnézete sok tanulmány tárgya. Szávai János nem ezen a nyomvonalon haladva tárja fel a *Béke Ithakában* és a *Rómában történt valami* poétikai jellegzetességeit és a maguk korában megnyilatkozó időszerűségüket. A *Biblia* mellett az ókori írók vissza-visszatérő olvasmányai voltak, a *Szentírás* ihlette a *Harminc ezüstpénzt*, a tervezett Jézus-regényből véglegesített Júdás-regényt, az ókori írók inspirálták a Szávai János által megvilágított két művet. Márai gondolkodásának két ellentétes mozgatójára világít rá, amikor kereszténység és sztoicizmus feszültségére utal, s arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a sztoicizmus tanai ösztönözték öngyilkosságát. (A kereszténység Máraira tett hatásáról Szabó Ferenc SJ írt meggyőző tanulmányt.) Szávai János felhívja a figyelmet arra, milyen fontos volt az író számára a tradíció (s ebben is rokona Thomas Mann-nak, akivel Németországban személyes

kapcsolatba került), amely általában is jellemezte azt a polgári életszemléletet, melyet nem csak a sajátjának vallott, de idealizált is.

Szerkesztője jól áttekinthető, logikus rendbe szerkesztette a tanulmányokat. Eddig azokból szemezgettem, amelyek gazdagítják az életműről kialakított képünket. Kivétel Szabó Tünde „*Totem és tabu*” című írása, amely a *Gyertyák csonkig égnek* archetipikus elemeiről értekezik, erről ebben a terjedelemben aligha tudnék jelentőségéhez mértén beszámolni. Sok értékes megfigyelést tartalmaznak a „stílustanulmányok” is, amelyekben az író előadásmódjáról, kortársaival kialakított kapcsolatáról szerezhetünk értékes információkat. Gintli Tibor *Krúdy-párbuzamok Márai narrációs technikájában* olyan témára irányítja figyelmünket, amely Márai írásmódja szempontjából nemcsak alapvetően fontos, de bővebb kifejtése közelebb vihet az író világképeének megértéséhez is. Márai számára Krúdy ugyanis egy lassan elenyésző, idilli színekben pompázó korszak megjelenítésének utolsó mohikánja volt, egyik legszebb, legbeleérzőbb tanulmányát írta róla az *Ál-Petőfj*-ben, s már-már költői szépséggel vallott róla naplóiban. Hasonlóan fontos Sturm László *Márai és Kodolányi* című tanulmánya is, amelyben a két írónak Márai *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című eszme-futtatása körüli nézeteltérésének magyarázatát adja. Időszzerűsége egyebek mellett abban rejlik, hogy a nemzetnevelés mindenkor fontos feladat, s még egymásnak ellentmondó nézetekből is lehet hasznosítható szempontokat nyerni, s azokat kamatoztatni. Az sem mindegy, hogy erről a kérdéstről politikusok, pedagógusok vagy írók eszme-cseréjének tanulságait szűrjük le.

Márai életművének kutatói is sok új információt szerezhetnek Szigeti Jenő tanulmányából (*Márai Sándor találkozásai író barátjaival 1948-49-ben*). Címe némi félreértésre ad alkalmat: nyugati íróbarátairól van szó, 1948-ban még itthon is találkozott íróbarátaival, gyerek fejfel tanúja lehettem egy ilyennek. 1948-ban az éves genfi író-találkozó meghívottjaként az általa talán túlbecsült Charles Morgannal beszélgetett. Régi ismerősként üdvözölhette Gabriel Marcelt, megszemlélte „az öreg, gonosz, sánta” Julien Bendát, megnyugvással vette tudomásul, hogy Ettore Vittorini „olyan rosszul beszél franciául, hogy visszanyerte önbizalmát”.

1949-ben meglátogatta Benedetto Crocét, ezt a találkozót részletesen leírta *Naplójában*. Szigeti Jenő épp a napló-feljegyzések kapcsán izgalmas és nehezen megválaszolható kérdést vet föl: jogos-e közzétenni a teljes *Naplóban* azokat az egész jellemzéseket, melyeket biztos nem a nyilvánosságnak szánt. A válasz nem egyértelmű, ki-ki ízlése szerint válogathat igen és nem között. Valóban – ahogy a tanulmány írója fogalmazott – „szerencsés-szerencsétlen” helyzet, hogy mindkét naplót lassan teljességében megismerhetjük, a kételyek azonban a „szerencsés” olvasóban is élnek.

Csak érinteném a következő két ciklus írásait. Nagy András Márai és a színpad kapcsolatáról Salamon István a rádióbeli Márai fantáziáiról, az író hazai kultuszának elkötelezett szolgálójáról, Török Tamásról, Fűzfa Balázs a Szindbád-film szerzőségéről írt, az utolsó cikkekben az író külföldön megjelent műveinek fogadtatásáról olvashatunk.

Izgalmas, tanulságos gyűjtemény. Sokat segít Márai alaposabb megismerésében s mélyebb olvasatok kialakításában. Elismerés illeti szerkesztőjét és szerzőit is.

Rónay László